

Виртуална (само)екзотизация на източноевропейската идентичност**ЗОРНИЦА ПЕТРОВА**

Virtual (Self-)Exoticization of Eastern European Identity

Zornitsa Petrova

Резюме: Настоящата студия се позиционира в полето на изследванията на мем културата, като предлага критически прочит на славянските репрезентации в социалните мрежи на дигиталния бранд *Squatting Slavs in Tracksuits*. Анализът се фокусира върху няколко взаимосвързани аспекта: процесите на метафоризиране и екзотизиране на славянската идентичност, нейното обвързване с (пост)социалистическото източноевропейско пространство и имплицитната ѝ регионална периферализация. Изследването е разгърнато на три нива: проследяват се културно-историческите предпоставки, формирали представите за славянския свят, реконструира се съвременният му облик въз основа на мобилизираните в мемовите сюжети и визуални елементи и се прави опит за контекстуализиране на установените тенденции в по-широките рамки на социалната и политическата критика.

Ключови думи: мемове, славяни, екзотизация, периферализация, Източна Европа

Abstract: This study situates itself within the field of meme culture studies, offering a critical examination of Slavic representations as depicted in the social media channels of the digital brand “Squatting Slavs in Tracksuits”. The analysis focuses on several interrelated aspects: the processes of metaphorization and exoticization of Slavic identity, its association with (post)socialist Eastern European space, and its implicit regional peripheralization. The study is unfolded on three levels: tracing the cultural and historical foundations that have shaped the perception of the Slavic world, reconstructing its contemporary landscape based on the narratives and imagery mobilized in memes, and attempting to contextualize the observed trends within broader frameworks of social and political critique.

Keywords: memes, slavs, exoticization, peripheralization, Eastern Europe

Виртуална (само)екзотизация на източноевропейската идентичност

Зорница Петрова

„Мемове за групи хора може да са смущаващи или обидни“. От няколко месеца насам платформата „Google Изображения“ започна да извежда това предупредително съобщение при всяко търсене на мем съдържания, за което алгоритъмът идентифицира потенциален риск от окарикатуряване на колективни идентичности. Припознатата необходимост от това нововъведение предполага наличието на опасения във връзка с въздействието на мемове, което само по себе си би могло да се превърне в обект на изследователско търсене. За да може изобщо да се разсъждава относно ефектите им обаче, е необходимо като първа стъпка да се проблематизират причините за тяхната поява и да се огледа комплексността на картината, която обрисуват, като се потърсят отговори на въпросите: Защо се създават мемове за конкретни групи хора и какви са предпоставките за тяхната поява? За какви текущи нагласи свидетелства популярността им? Могат ли да се обвържат с по-широки тенденции, които да дадат насоки за критичното им осмисляне? На тези питання е посветено настоящото изследване, а проблемът за въздействието на този етап няма да ме занимава експлицитно и ще се върна към него в самия край.

В конкретния фокус на текста са поставени мемове за славяни, публикувани в социалните медии на бранда *Squatting Slavs in Tracksuits*, чийто избор е аргументиран във втория раздел на изложението. Ще бъдат разгледани сюжетите и образите, мобилизирани в мемове, тяхната културно-историческа генеалогия, както и някои възможни съвременни контексти, към които би могла да се съотнесе употребата им. Веднага трябва да се упомене, че репрезентациите на славянството в мемове представят само едно от множеството негови превъплъщения, пречупено едновременно през логиката на виртуалната реалност, употребите на образа и механизмите на смеха, и далеч не изчерпват тоталността на наличните наративи по темата. Встрани от обхвата на изследването остават други хумористични съдържания като вицове, както и всякакъв тип „сериозни“ историографски, публицистични и пр. информационни източници. Тези обективни ограничения заслужават някои предварителни уточнения.

Преди всичко, защо се допуска, че мемове притежават изследователска стойност? Дълги години една от най-популярните платформи в този жанр – хонконгският

уебсайт 9GAG – оперира под мотото „Само за забавление“. Декларирането на забавлението като крайна и единствена цел на мемовите следва да оневини техните създатели и разпространители, като минимизира залога им, подвеждайки ги под категорията на безобидното развлечение. Апелът, който изпраща към потребителите, е „Посмей се и премини“ – нищо по-дълбоко не се крие под прозрачната повърхност на невинната смешка. Подобно лесно „обезвреждане“ на толкова значим по мащаба си културен феномен заслужава най-малкото критично недоверие.

Не би било пресилено да се твърди, че днес мемовите играят ролята на своего рода лингва франка на виртуалното пространство – незабавно разпознаваеми комични образи, обикновено съпътствани от кратък текст, чието дешифриране рядко изисква задълбочени контекстуални познания. В тази връзка трябва да се отбележи, че мем културата обичайно експлоатира популярни стереотипи (те биха могли да бъдат и автостереотипи), по презумпция предполагащи редукции, хиперболизации и изопачавания на фактите, а не някаква форма на достоверна репрезентация. Поради това и изследването им следва да вземе предвид техните епистемични ограничения и още в началото да се откаже от намерението да ги използва като етнографски свидетелства за действителността, към която препращат. Какъв тип информация би могла да се извлече от тях тогава?

„Човек не би оценил комичното, ако се чувстваше изолиран“, отбелязва Бергсон и заключава, че „смехът трябва да притежава обществено значение“ (Бергсон, 1996: 10–12). Според френския философ важноста се състои в корективната функция на осмиването. В настоящия случай обаче би било целесъобразно да се изтъкне по-общото наблюдение, а именно колективното измерение на феномена. За да има смях, е нужна най-напред (реална или въображаема) общност от смеещи се, която споделя определени схващания, очаквания и нагласи към обекта на осмиването. С други думи, шегите, насочени към групи хора, имплицират вече налични представи за тях, заиграването с които произвежда търсения комичен ефект. Затова и подборът на сюжетите, мобилизирани в подобен тип мемове, съвсем не е произволен, а е тясно зависим от предварително приетия от общността набор очевидности, свързани с образа на съответната група. Тезата, която може да се изведе тук, е, че съдържанията на мемовите свидетелстват не за фактическото състояние на действителността, която бива репрезентирана в тях, а за битуващите, експлицитни или имплицитни, нагласи към нея.

Така се стига до целта на изследването, която е чрез анализ на образите, през които бива артикулирана виртуалната славянска идентичност, да се разкрие спецификата на популярното въображение за нея. То, от своя страна, ще се разглежда като плод на продължителни културни натрупвания и преплитания, „резултат от напрежението

между приписвани и приети характеристики“ (Дичев, 2002: 72), които хронологически предшестват и правят възможна появата на производни артефакти на популярната култура. В този смисъл, мемовете се мислят преди всичко като „структурирани структури“ (по Бурдийо), т.е. като продукт на предзададени модели на мислене и възприятие. Преди да разгледам какво разкриват те за образа на славяните в настоящето, следват няколко думи за историческото му конструиране.

Славянският въпрос

Славяните, разбира се, съвсем не са нови герои на културно-историческата сцена. И макар през първата четвърт на XIX век Хегел да изключва от историческия си обзор „цялата тази маса“, която представя като „една огромна славянска нация“ без самостоятелен принос към „редицата прояви на разума в света“ (Хегел, 1995: 177-178, курсивът в оригинала), следващите десетилетия бележат възхода както на панславистичните националистически идеологии в политическата сфера, така и на дисциплини като славистика или славистична компаративистика в полето на лингвистиката (Кьосев, 2008). Тези интелектуални начинания по същество се опират на две основни презумпции. Най-напред, тезата за „субстанциалното славянско единство“ (Алексиева, 2013) или „реципрочност“ (Mühle, 2018), имплицираща съзнателна или неволна редукция на различията между „хетерогенните в конфесионално, лингвистично, етническо, културно, териториално и социално-политическо отношение славянски нации“ (Suslov, 2012: 577). На второ място, оценностяването на тази хомогенизирана цялост като цивилизационно значима, автономна, „самобитна“ и в този смисъл – следваща своя собствена траектория, чужда и дори ценностно противопоставена на останалата, неславянска част от европейския континент (Đorđević et al., 2023).

В хода на историческото си развитие идеята за славянското единство и уникалност бива нееднозначно инструментализирана за разнообразни политически, икономически, социални и културни цели. Тук ще маркирам само няколко момента от по-новата история. Докато панславистките настроения на австро-унгарска територия през XIX век, основно сред полските и чешките интелектуални кръгове, са свързани преди всичко с насърчаване на солидарността и сътрудничеството между членовете на славянските общности в рамките на империята, то тези в царистка Русия по-често търсят да легитимират антиосмански, антихабсбургски и антигермански империалистски стремежи, насочени към политическо обединение на славяните в обща държава под руско управление (вж. повече при Petrungaro, 2023). По-късно и съветското правителство използва широко панславистка реторика, както за да мобилизира славянските народи в борбата си срещу националсоциализма, така и за да „оправдае“ нахлуването си в Полша, а през 1990-те години стотици руски доброволци

се стичат в Босна, за да се бият на страната на сърбите, редом до своите „православни славянски братя“ (пак там, 271). Дори и в най-ново време прокремълската пропаганда аргументира военната агресия срещу Украйна през наративите за културно, духовно и езиково единство, по същество отричащо правото на политическа автономия на украинския народ (Götz & Staun, 2022). Наред с посочените ендемични употреби, идентифицираната или наложена „отвън“ славянска идентичност на свой ред приема широк спектър оценъчни нюанси – от обект на антропологическа фасцинация при Хердер (Улф, 2004) и снизходително пренебрежение при Хегел до основа за стигма и дискриминация на „славянските подчовеци“ в нацистка Германия (Lewicki, 2023).

Както става ясно от този схематичен преглед, „славянското“ функционира не само като лингвистична или етническа категория. То носи в себе си проблематичен идеологически потенциал, подлежащ на инструментализиране и вписване в сложни системи от приобщавания и разграничавания с проследими исторически последствия. Надолу се поставя въпросът дали и как тази дълга история се е утаила в съвременните възприятия, произвели славянските мемове.

Славяни от всички страни, обединявайте се

Началата на славянските мемове едва ли биха могли да се фиксират в точно определен момент или платформа. От първите години на второто десетилетие на XXI век се отчитат техни спорадични появи в дисперсното множество от уебсайтове, разпространяващи мултимедийни мемове, от които обаче е трудно да се състави цялостна картина, да се проследят тенденции или да се открият смислови ядра. Един от най-популярните първопроходци в опита да се артикулира обединителен наратив за славянската идентичност бе страницата *Slavorum*, създадена през 2012 г. и наброяваща над милион последователи в мрежата на Facebook. Освен канали за мемове в социалните медии, те поддържаха и новинарски уебсайт¹, предоставящ информация за събития, туризъм, култура, история и наука от „славянските културни и географски части на света“. Последната активност в тази мрежа обаче е отпреди повече от три години. Потребителски коментар в отговор на тази инертност иронично заключава, че „Славянският свят е мъртъв“.

Славянският свят, и по-конкретно – неговото виртуално битие, обаче съвсем не е мъртъв. Той разполага с множество други интернет „говорители“ и „изобразители“. Най-многобройната понастоящем общност, превърнала се и в едноименен търговски бранд, която е изцяло посветена на създаването на славянски мемове, е *Squatting Slavs in Tracksuits* (SSTS). Заедно с трите сателитни страници *Scenic Depictions of Slavic Life* (SDSL), *Babushka* и *Lada Life* последователите на „клецащите славяни по анцузи“

¹ Адрес: <https://www.slavorum.org/>, последно посетен на 16.09.2024 г.

наброяват близо три милиона души общо за каналите им във Facebook и Instagram. Със започването на инициативата през 2015 г. нейният създател Матей Табаку си поставя за цел да направи най-голямата славянска мрежа в интернет, която да споделя със света, а и да обменя помежду си, мемове за ежедневния славянски живот. За разлика от *Slavorum*, платформите на SSTS продължават да са активни и да разширяват своята онлайн видимост. Популярността им през последните години ги превърна в една от най-разпознаваемите в глобален мащаб виртуални репрезентации на славяните, а значителната им по обем ежедневна продукция нови публикации със стотици харесвания, споделяния и коментари създава своеобразно визуално „замърсяване“ на виртуалното пространство с образи, дирижирани от собствената им концепция за славянската самобитност. Поради своеобразния си монопол върху формирането на колективното въображение феноменът заслужава по-обстойно внимание.

Важно е да се отбележи отсъствието на съпътстваща информационна или образователна мисия в каналите на SSTS – те етикетират съдържанието си само като развлекателно. В социалните им мрежи, както и в прилежащия уебсайт, функциониращ като онлайн магазин², не се публикуват новини или образователни материали, а единствено изображения, обикновено съпътствани от съвсем оскъден текст – кратки надписи върху снимките, лаконични заглавия и описания, чиято функция е да зададат интерпретативния ключ за декодиране на образа. Понякога паратекстът би могъл и напълно да отсъства или да бъде заменен от емотикони и хаштагове. Позиционирането им в тези медии, чиято специфика бележи ясно оттласкване от текстовите съдържания, е симптоматично за една тенденция, характеризирана от Ивайло Дичев като надделяване на иконосферата над логосферата в опозицията между фигурално и дискурсивно (Дичев, 2002). Този избор подчертава преобладаващата иконичност на въображението за славянския свят, „разказът“ за който бива конфигуриран най-напред в образи, около които се организират дискурсивни практики във вид на потребителски коментари. Поради тази причина изследването ще се фокусира именно върху визуалните кодове, през които е изграден разказът за славянството, като мимоходом ще бъдат отбелязвани някои съпътстващи наблюдения върху секциите с коментари, заниманията с които са по-скоро периферни, тъй като представляват обект на различен тип анализ. Те предлагат поясняващи, а понякога и конкурентни прочити, като нерядко дискурсивното измерение влиза в опозиция с фигуралното, разкривайки критични реакции у аудиторията. Дискурсивното обаче в случая е вторично, то се появява като реакция на образа и би могло да остане „невидимо“ за потребителя, дезангажирано превъртащ страниците.

² Адрес: <https://www.squattingslavs.org>, последно посетен на 17.09.2024 г.

За целите на изследването бе извършен преглед и анализ на публикациите в основния Instagram канал на [SSTS](#) за период от една календарна година (май 2023 г. до май 2024 г., последно посетен на 17.11.2024 г.) и на тези в сателита [SDSL](#) за период от шест месеца (ноември 2023 г. до май 2024 г., последно посетен на 17.11.2024 г.), както и някои общи наблюдения върху уебсайта и страниците им във Facebook. По приблизителни изчисления обработеният материал наброява около 3500 изображения и е придружен от отделен архив със 70 потребителски коментара. Водещото изследователско питане бе вдъхновено от профилната снимка на SDSL, която изобразява Библия с надпис „Славянин“ (Ил. 1), игриво загатваща есенциалистката претенция да огласи „катехизиса“ на славянството: Какво „пише“ в т.нар. славянска Библия?

Ил. 1. Профилна снимка, *Scenic Depictions of Slavic Life*.
Източник: [Facebook](#) (посетено на 27.06.2025 г.)

Славянството като метафора

Кои са славяните? Тук отново ще направя паралел със *Slavorum*, чийто сайт ясно ги дефинира като индоевропейска етнолингвистична общност, живееща в Централна, Източна, Югоизточна Европа, Северна и Централна Азия, обхващаща тринайсет съвременни държави, които са изброени, разделени на западни, източни и южни, и е подчертано тяхното генетично и културно различие. Сайтът на SSTS обаче не очертава по никакъв начин географски, етнически или лингвистичен обхват на своята версия на славянството. Той декларира единствено, че екипът им се състои от „хора, които са горди със славянското си наследство и искат да го споделят със света“, както и че артикулите в онлайн магазина им улавят „есенцията на славянската култура“ и честват „уникалната, свободолюбива и обичаща забавленията природа на славянския

народ“ (курсивът мой – З.П.). Заслужава внимание повтарящата се употреба на единствено число и липсата на конкретика, която кара референцията да звучи по-скоро абстрактно.

Ил. 2 Горe: Онлайн магазин. Източник: [Squatting Slavs Store](#) (посетено на 17.11.2024 г.)

Долу: Заглавна снимка, *Squatting Slav in Tracksuits*. Източник: [Facebook](#) (посетено на 17.11.2024 г.)

Както става ясно още от заглавните снимки на страницата на SSTS във *Facebook* и на онлайн магазина им, като най-чиста манифестация на славянския дух и начин на живот е припознат т.нар. „гопник“ – примордиалният клечащ славянин по анцуг (Ил. 2). Думата представлява руски сленг (от ГОП, Государственное общежитие пролетариата), превърнал се през 1990-те години в субкултурно нарицателно за проблематичната младеж, която след падането на идеологическия режим сформира паракриминални мрежи в бедните предградия и се въвлича в хулиганства, дребни кражби и други девиантни прояви (Loeb, 2020; вж. също Daniel, 2019). Както показва изследователят от Помона Колидж Илай Льоб, в лиминалните години на тяхната културно-историческа поява гопниците, „завинаги закотвени в миналото“, възприемат себе си като пазители на ценностите на работническата класа и традиционната руска култура срещу „упадъчното“ западно влияние (Loeb, 2020: 46). Стилизираният им образ се популяризира най-напред в Рунет, в десетилетията след тяхното фактическо изчезване като социален феномен, а оттам се глобализира. Прототипът на гопника е експлицитно руски, но в предложения от SSTS картинен разказ понятието бива деконтекстуализирано и универсализирано, за да се приравни със славянин. Географското пространство, което обитава целокупното славянско множество, например понякога бива наричано Гопникленд („Земята на гопниците“). Така от девиантен, упадъчен и презрян елемент на обществото гопникът бива трансформиран в иронично възплъщение на славянската квинтесенция, чийто „образцов“ лайфстайл се

състои предимно в клечане по анцуг на улицата, пиене на алкохол направо от бутилката, пушене на цигари и люпене на семки.

Този образ оцелостява набора стереотипни характеристики, които SSTS приписва на „универсалния славянин“: груби маниери, агресия, примитивност, склонност към криминални прояви, пиянство. Често пъти именно страстта към алкохола се явява движещата сила, която ръководи житейските избори и решава ежедневните проблеми (Ил. 3а). Наред с нея се включват и мотивите за чревоугодничеството и консумирането на отвратителни за цивилизования вкус храни, което допълнително екзотизира и оразличава славянския етос (Ил. 3б). Тези хиперболизирани склонности, центрирани предимно около неконтролираното отдаване на физически потребности и пориви, са съпроводени, в известен смисъл парадоксално, от силна, дори прекомерна религиозност (Ил. 3в). В унисон обаче с примитивния славянски лайфстайл тя е изобразена по-скоро като декоративна и суеверна, отколкото като израз на автентични духовни ценности. Интересно е да се отбележи, че тази религиозност е някак смътна и недиференцирана, сведена до няколко универсални християнски символа – понятия като православие, католицизъм и протестантство не присъстват нито на дискурсивно ниво, нито са обозначени или противопоставени по някакъв начин в иконосферата. Изцяло отсъстват референции към исляма, който въпреки значителното си статистическо присъствие в балканския регион изглежда изключен от виртуалния славянски свят. Тази стратегия е от съществено значение и ще се върна на нея в следващата част.

Ил. 3а. Славяните и алкохолът. Източник: Instagram архив на авторката.

Ил. 3б. Славянски рецепти. Източник: Instagram архив на авторката.

Ил. 3в. Заглавна снимка, SDSL. Източник: [Facebook](#) (посетено на 17.11.2024 г.)

Завръщайки се обратно към въпроса за славянския бит и всекидневие, може да се направи обобщението, че образът им е изпълнен с ирационалности и дори абсурдност. „Славянското инженерство“ е самоделно, импровизирано, често пъти неефективно или опасно за здравето, а освен това произвежда осезаемо неестетически резултати,

което внушава представата за технологическа изостаналост, полуцивилизованост и дори несъвместимост с цивилизацията (Ил. 4). Наред с това изглежда, че не просто съществува някакъв декадентски славянски *Volksgeist*, който властва над региона и обитателите му, но той е в някакъв смисъл заразен, способен да поквари всичко, което се окаже под негово влияние. Поставените в тази среда хора и предмети постепенно

Trust me, I'm an engineer. Bulgarian style.

Slavic engineering at it's finest in Niš, Serbia

Slavic door handle

Ил. 4. Колаж, представящ достойнията на славянското инженерство. Мемовете са озаглавени съотв. „Вярвай ми, аз съм инженер. Българският стил“ (вляво), „Славянското инженерство в най-добрия му вид в Ниш, Сърбия“ (в средата) и „Славянска дръжка на врата“ (вдясно). Източник: Instagram архив на авторката.

попиват местната култура и обичаи и вследствие на това започват да се деформират и да усвояват упадъчни привички (Ил. 5). Това наблюдение извиква любопитен паралел с далеч по-ранен феномен, който само ще маркирам тук. Става дума за констатираното от американския историк Лари Улф концептуализиране на „полската плитка“ (лат. *Placa polonica*) от чуждестранните пътешественици през Просвещението като „регионално заболяване, както в географски, така и в демографски смисъл“ (Улф, 2004: 60). Това сходство разкрива наличието на устойчива във времето мисловна конструкция или структурна аналогия, намираща израз и в предложената от SSTS визия.

В така очертания процес на хомогенизация и митологизация славянството започва да функционира като метафора. То видимо надхвърля етнолингвистичните си граници, за да се трансформира в съществителното *slavness* (славянскост) и глагола *to slav* (славянствам). Славянскостта се проявява като културна същност, манталитет и начин

Ил. 5. Колаж, онагледяващ действието на „славянския климат“. Мемовите са озаглавени съотв. „Лионел Меси след месец в Сърбия“ (вляво) и „Ягуар след седмица в Румъния“ (вдясно).

на живот. Това обстоятелство би могло да обясни на пръв поглед неочакваното присъствие на румънците и унгарците във въобразения славянски свят на SSTS. Секциите с коментари хвърлят светлина върху начина, по който е разрешен проблемът с тяхната лингвистична непричастност към славянското семейство. Характерен лайтмотив, който неизменно се повтаря от потребителите, са епитетите „почетни славяни“, „осиновени славяни“, „славяни по дух“ и „славяни по навици“. Начинът, по който публикуваните изображения представят определени курioзни аспекти от румънската и унгарската действителност, се използва като доказателство за тяхната културна и дори екзистенциална принадлежност към целокупната славосфера. Именно поради „образцовото“ си славянско поведение те биват припознати и причастени към общността (Ил. 6). „Аз съм румънец, но се чувствам славянин“ гласи

Ил. 6. Колаж, обясняващ екзистенциалната причастност на румънците и унгарците към славянското семейство. Мемовите са озаглавени съотв. „Румънците и унгарците, на които се налага да обясняват за 12345-и път, че не са славяни“ (вляво), „Славяните: Унгария не е истинска славянска държава“ (в средата) и „Унгария не е славянска държава. Унгарските знаменитости: Подръж ми бирата“ (вдясно). Източник: Instagram архив на авторката.

потребителски коментар, който илюстрира добре утвърдилото се схващане, че „славянскостта“ може да се мисли в термините на субективното себеусещане.

Гопникленд на геополитическата карта

Обитават ли митологизирани славяни свое конкретно географско пространство? Аксиоматичната референция, използвана от SSTS за обозначаване на жизнения им ареал, е Източна Европа. Появяват се дори неологизмите „Източен Европистан“ и „Славистан“, за да се преакцентира именно ориенталското, крайната и почти патологична източност на региона и неговите обитатели. Това съвсем не е неочаквано, тъй като, както показва Улф в класическото си изследване по темата, поне от Хердер насам Източна Европа по подразбиране се мисли като район на дивите славянски племена (Улф, 2004: 11; 450–456). Славяните, макар и само един от варварските народи, обитавали региона, се превръщат в есенциален етнографски ключ, чрез който през XVIII век Западът изобретява изкуствената рубрика „Източна Европа“ като етнически уеднаквен регион. Този културно конструиран дисбаланс в резултат от „съчетаването на представите на пътешественици във въобразеното и пътешественици с въображение“ (пак там, 144) още през Просвещението предлага на западния поглед модел на недоразвитост, незрялост, несъвършенство, на чийто фон той може да утвърди превъзходството на собствената си цивилизация.

Къде обаче започва Изтокът на Европа и безвъпросно ли е неговото припокриване със славосферата? Това е сложен проблем в историографията с множество различни прекроявания, променяли се през десетилетията съобразно с динамиките в геополитическата обстановка, който тук няма да ме занимава експлицитно. С оглед засегнатия в предишната част религиозен въпрос ще посоча единствено тезата на Самюъл Хънтингтън, според когото „кадифената завеса на културата“ (Huntington, 1993: 31) съвпада с източната граница на западното християнство, очертана около 1500 г. и разделяща континента на католическо-протестантска и православно-мюсюлманска част. Именно тя, твърди изследователят, ще се завърне да замени „желязната завеса на идеологията“ (пак там) в края на XX век като най-значим разграничителен критерий в Европа. Тази трактовка практически „разкъсва“ славянския свят по религиозен признак, поставяйки двете му половини от различни страни на разломната пукнатина.

Декларираната цел на SSTS обаче е обединителна и подобно разделение не се констатира – славосферата остава сплотена отвъд религиозните си различия. Въз основа на събрания архив от материали става ясно, че въобразената ѝ граница фактически съвпада с прокарания в прочутата реч на Чърчил прорез „от Шчечин на Балтийско море до Триест на Адриатическо море“. В речта на британския министър-председател териториите отвъд „Завесата“ представляват не просто геополитически

топос, а символично въплъщение на идеологическия Друг. Като обединява просвещенската и следвоенната разграничителна реторика, разказът на SSTS третира източноевропейското, от една страна, като топонимичен еквивалент на славянското жизнено пространство, а от друга, като синоним на (пост)социалистическия блок. Този подход допълнително легитимира „осиновяването“ на румънците и унгарците – те, бидейки източноевропейци със социалистическо минало, няма как да не са и славяни.

Образът на Източна Европа, който гради SSTS, подема популярни хумористични репрезентации като тази в американската комедия „Европейско пътешествие“ (2004), кадър от която се появява в събрания визуален архив. В схематичен вид сюжетът на филма проследява приключенията на четирима американски тийнейджъри, които предприемат пътуване до Европа по случай завършването на гимназия. Вследствие на редица перипетии те по погрешка се озовават в Братислава вместо в Берлин. В момента, в който осъзнават объркването, един от героите възкликва: „Пресвета Дево!

Ил. 7. Кадър от филма „Европейско пътешествие“ с репликата „Пресвета Дево! Ние сме в Източна Европа“. Източник: Instagram архив на авторката.

Ние сме в Източна Европа“ (Ил. 7). Това е симптоматично за хомогенизиращия поглед на западния пътешественик, за когото няма особено значение къде точно се намира – регионът изглежда като една монолитна цялост. При пристъпването на авантюристите в сенчестите земи на Източна Европа цветовете изчезват, заменени от монохромна сивота. Докато пресичат града, жена излива почти върху тях леген с вода през терасата си, заобикалят ги купища боклуци по разровените улици с почти несъществуваща настилка, а тук-там стари ръждясали автомобили са паркирани пред окаяни панелни блокове с изпочупени прозорци, издраскани с графити. Подминават бездомно куче,

което държи в зъби откъсната човешка ръка. Дистопията изглежда тотална – прекрачили са в отблъскващ, хаотичен, застрашителен свят.

Тази кратка сцена очертава от птичи поглед следваната от SSTS парадигма за изобразяване на Източна Европа. Тя изглежда сива, потискаща, неугледна, разпадаща се. Доминират образи на бедност, недоимък, мизерия, мръсотия и окаяна пътна инфраструктура, дело на т.нар. *slavcraft* („славянски майсторлък“). Появява се и друг пример за словотворчество – неологизмът *blyatiful* (рус. блять + англ. beautiful), възплъщаващ дефектната, деформирана славянска представа за красиво (Ил. 8). *Blyatiful* е както архитектурното наследство на социализма, което неизменно оформя универсалния славянски пейзаж, така и интериорните решения от същия период. Множеството от публикуваните изображения, често пъти озаглавени „Някъде в Източна Европа“ или пък „Кажете ми, че си славянин, без да ми казваш, че си славянин“, недвусмислено подканват потребителите от региона да се отъждествят с предложения образ, като открият в него парче от собствената си биография, утвърждавайки по този начин търсеното внушение за вътрешно единство.

Ил. 8. Колаж, онагледяващ типизираната славянска действителност. Мемовите са озаглавени съотв. „Приветстваме 5G+ мрежата“ (вляво), „Хората в интернет: Излез навън, наслади се на цветовете на света! Цветовете на моя град“ (в средата) и „Blyatiful архитектура“ (вдясно). Източник: Instagram архив на авторката.

Дихотомията Изток-Запад и нейните манифестации

Това, което видимо изпъква в събрания архив като устойчив елемент от обрисуваната картина на региона, е опозицията Изток-Запад, през която се манифестира уникалният характер на славянския свят (Ил. 9). Смятам, че тя е конститутивна част от актуално действащата въображаема картография на Европа, която дава възможност както за критично осмисляне на мемовите в частност, така и за прокарване на паралели с други съвременни процеси, черпещи от същия символен дисбаланс. На този въпрос ще се

върна след момент. Най-напред обаче трябва да се изясни как се позиционират един спрямо друг двата основни геополитически субрегиона, попадащи в обхвата на славянския ареал – балканският и централноевропейският, също белязани от дълга и сложна история на вътрешни разграничения (Tichindeleanu, 2010; Kalmar, 2023).

Ил. 9. Колаж, показващ очертаната дихотомия Изток-Запад. Мемовете са озаглавени съотв. „Западните стандарти за сигурност – Нашите стандарти за сигурност“ (вляво), „Западноевропейската мода – Източноевропейската мода“ (в средата) и „Западна Европа – Източна Европа“ (вдясно). Източник: Instagram архив на авторката.

Проблемът за балканските репрезентации в мемовете е далеч по-широк от обхвата на настоящи анализ, тъй като има самостоятелно съществуване в интернет пространството, което предлага алтернативни наративи за групов идентичност, следващи собствени логики на изобразяване (срв. Veczán, 2023). Тук ще упомена само, че Балканите се появяват като обособен регион и в рамките на картинния разказ на SSTs, без обаче да са конституирани в опозиция на останалите славянски държави, а единствено на Запада. За сметка на това, в анализирания архив Централна (или Средна) Европа изцяло отсъства като самостоятелна логосферна единица. По този повод, потребителският въпрос „А къде е Централна Европа?“ с настойчиво добавени полски, чешки, словашки и унгарски флагове след въпросителния знак получава два много показателни отговора. Единият лаконично гласи „На изток“, а другият съобщава, че „Централна Европа е в Източна Европа. Има само Изток и Запад“. Впрочем Мария Тодорова пише още в края на XX век, че Централна Европа е идея с краткосрочен културен и политически потенциал (Todorova, 2009: 160), което, изглежда, се потвърждава в разглеждания случай. Причините за тази идеологическа неустойчивост са комплексни и заслужават отделно изследване, но нейните следствия – примиряването на антагонизмите вътре в славянското/източноевропейското пространство и изправянето му като единен топос срещу Запада, на свой ред въобразен като недиференцирана цялост – са важни за текущата проблематика.

В обрисуваната от SSTs картина Източна Европа няма свое автономно съществуване, а пребивава в постоянно асиметрично отношение със Запада, който се явява във въображението ѝ като модел, с който тя опитва да се съизмери, но до който така и не

успява да достигне³. Противопоставянето обаче, както стана ясно, е само по отношение на Другия. Вътре в границите на славянското пространство сякаш отсъстват опозиции. Когато някоя държава бъде реферирана конкретно, това не е, за да изпъкне като отличаваща се от останалите – тя представлява само фасета от кохерентната картина, която утвърждава общия принцип, явява се негова по-скоро универсална, отколкото локална манифестация. Завихрените около образите дискурсивни практики понякога се съпротивляват на тази иконична хомогенизация – появяват се потребителски критики и опити за въвеждане на разграничения, включително такива с политически конотации, например между сърби и босненци, и др. Подобни спорове между „инсайдери“ относно вътрешната диверсификация на региона обаче остават в голяма степен „скрити“ за външния наблюдател, тъй като не намират проявление в качваните на страниците изображения, т.е. не рефлектират върху иконосферата, която запазва очертаните в предните части на анализа политики на образа.

Разгледан през призмата на акцентираната опозиция Изток-Запад, проблемът за славянските мемове се пресича с други линии на анализ, третиращи същото структурно неравенство в европейското пространство, само че на терена на политическото и социалното. Така например естонската политоложка Мария Малксо в просторното си изследване на интеграционните политики на Европейския съюз проблематизира факта, че интеграцията на държавите от бившия Източен блок бива обговорена през понятието за европеизация в смисъла на „завръщане към“ или „усвояване на“ образцовия западен културен, икономически и изобщо цивилизационен модел. В този план идеята за „ставане европеец“ предполага третиране на източноевропейското като непълноценна или „потенциална европейскост“ (Mäliksoo, 2010: 5). Със същите съображения канадският антрополог Айвън Калмар въвежда понятието „източноевропеизъм“ като вид расизъм, насочен към населението на посткомунистическа Европа (Kalmar, 2022). В тази връзка, идентифицирани в различни контексти ксенофобски и дискриминационни настроения, негативни медийни стереотипизации, дехуманизираща реторика и престъпления на омразата, насочени срещу представители на славянския ареал, провокират изследователите да говорят за „европейски спектър на ориентализма“ (Buchowski, 2006), „лиминална европейскост“ (Sojka, 2020), „стратификация на белотата“ и „периферна белота“ (Safuta, 2018) и пр. Подобна проблематика засяга и социоложката Александра Левицки, която проследява

³ Редно е да се отбележи, че в определени случаи това съизмерване би могло да се тълкува и с обратен знак – западното изглежда по-скоро обезличено, стерилно, претенциозно, отколкото образцово, докато източното, макар и в светлината на своята недодяланост, запазва известна аура на автентичност и привлекателност. Подобни трактовки се долавят предимно в коментарите на потребители, самоидентифициращи се като славяни (*As a Slavic person, I...*), които декларират предпочитанието си към източноевропейската естетика, архитектурен брутализиъм, начин на живот, традиционна кухня и пр., а понякога допълват това с твърдението, че западните (*Westerners, Westoids*) „никога няма да разберат“, като така преобръщат, но и запазват дихотомния антагонизъм.

дискурсивното производство на Източна Европа в различни западноевропейски антимиграционни реторики и го окачествява като „расиализация“ (Lewicki, 2023). Изследователката от Бристолския университет застъпва позицията, че актът на проектиране на „източност“ или „славянскост“ върху целия регион води до натурализирането на специфични негативни характеристики и позиционирането му в европейски расови йерархии, подсилващи процесите на периферализация. Вследствие на това източноевропейците биват въобразявани като носители на зараза, престъпници и измамници, което се използва като основание за различното им третиране в публичния сектор.

Макар и неизчерпателен, този списък с примери достатъчно ясно очертава редица съвременни контексти, в които инструментализираната за хумористични цели в мемовете поляризация между Изтока и Запада на Европа придобива реални измерения със „сериозен“ залог. Видни са паралели между образа на славянството, обрисуван на страниците на SSTS, и действащото геополитическо въображение, което, имплицитно или не, втвърдява практики на неравно третиране и стратификации на населението в границите на Стария континент.

Епилог

За да очертая някои заключителни насоки на разсъждение, бих казала най-напред, че по същество разгледаният казус със славянските мемовете не предлага особени новости на концептуално ниво. Визуалният разказ, поместен в каналите на SSTS, фактически преповтаря представата за символните граници на/в Европа, съществуваща в менталната картография още от XVIII век – тази за Източна Европа като иманентния Друг, алтерегото на цивилизования свят в собствените му предели. Източна Европа продължава да функционира не толкова като географска, колкото като митологическа категория. Дихотомията Изток-Запад се запазва, за да изпъкне тяхната несводимост и своеобразието на славянския свят. Той е въобразен и репрезентиран като общ голям субект, споделящ набор емблематични характеристики, които трудно биха могли да бъдат окачествени дори като „семейни прилики“, тъй като изглеждат повсеместни, тотално споделени.

С известни уговорки би могло да се приеме, че каналите на SSTS функционират като иронично-саркастична, гротескна форма на виртуален панславизъм, тъй като включват и двата компонента, посочени в първата част на изложението – претенции за субстанциално единство и културна самобитност. Те обаче очертават не идеализиран, а умишлено деформиран и екзотизиран образ на славянството, подчинен както на развлекателни, така и на комерсиални цели. В малко по-различен контекст, разглеждащ източноевропейската хардбас музика, чешкият културен историк Ондржей Даниел характеризира този подход преди всичко като маркетингова

стратегия за създаване на атрактивна регионална специфика за пред света, целяща да превърне славяните от периферни аутсайдери в ярки персонажи на популярната култура (Daniel, 2021). Макар това безспорно да е сред основните цели на SSTs, доколкото страниците им съпътстват бизнес начинание, ориентирано към продажбата на колоритен мърчъндайз, в светлината на повдигнатите в изложението проблеми ми се струва, че анализът не бива да спира дотук.

Не без значение е фактът, че стилизираният образ, произведен в диалог между вътрешния и външния поглед, систематично разиграва уронващи стереотипи, с които подканя виртуалните славяни да се самоотъждествят, превръщайки по този начин девиантността в своя нормативна същност. Това наблюдение не бива да се мисли като опит за демонизиране или морална присъда над мемовете. Тълкувам ги не като инициатори на неравенства, а преди всичко като продукт на вече „структурирани“ мисловни модели и диспозиции, които, както бе показано, намират сходни отражения и в други контексти. Именно предварителната даденост на тези структури прави мемовете резонантни на исторически конструираната версия на действителността, в която славяните са безвъзвратно изостанали. Тъкмо такъв тип образи печелят харесвания и популярност на страниците на SSTs и поради това биват обнародвани, което пък им носи допълнителна видимост, умножавайки до безкрайност предзададените репрезентации.

На това място отново изниква въпросът за (ин)директните следствия от утвърждаването на тази представа, която, макар и през хумористичен ключ, експоненциално се налага във виртуалното пространство. Категорични изводи биха могли да се направят единствено при целенасочена и задълбочена оценка на въздействието, което остава отвъд амбициите на настоящия анализ. Той ще се ограничи с това да предложи насока на разсъждение.

Трябва да се отбележи, че каналите на SSTs се захранват основно от изпращани от потребителите снимкови материали и колажи. Достъпът до „трибуната“ обаче не е демократизиран – има модератори, които предварително пресяват входящите данни и филтрират концептуално несъответстващите елементи. С други думи, за да бъдат снимките отличени и публикувани, те трябва да пасват на привилегирования от страниците имидж. Така всеки, който желае да участва в славянския разказ, в известен смисъл бива „принуден“ да следва наложените се политики на образа. Това изискване подканя както пътешествениците по славянските ширини, така и местните обитатели да съзират в заобикалящата ги действителност именно онези очаквани, „типично славянски“ елементи, които изглеждат комично, абсурдно, назадничаво, да ги заснемат и разпространяват, възпроизвеждайки по този начин изходните предпоставки на утвърдения наратив. С безконтролното си мултиплициране мемовете

препълват виртуалното пространство с образи, които на свой ред биха могли да започнат да функционират и като „структуриращи структури“ – не само да отразяват някакви априорни убеждения, но и да ги пораждат и утвърждават. Именно в тази връзка, струва ми се, би могло да се потърси потенциалното им въздействие и да се постави въпросът дали мемовите неволно не спомагат за това, което Бурдийо би нарекъл „овечностяване на случайното“ и „трансформиране на историята в природа“ (Bourdieu, 1998), като натурализират съществуващата йерархия между център и периферия в европейското геополитическо пространство.

Използвани източници

- Алексиева, Анна. 2013. „Дисциплината „славистика“ – утопии и маргинализации“. In: Gazetić, Edisa and Kos, Dženan (eds.) *Zbornik radova. Prva međunarodna znanstvena konferencija u oblasti kniževnosti i jezika*. Travnik: Univerzitet Edukacijski fakultet, 295-318.
- Бергсон, Анри. 1996. *Смехът (Есе относно значението на комичното)*, прев. Т. Минева. София: Издателство „Сонм“.
- Дичев, Ивайло. 2002. *От принадлежност към идентичност. Политики на образа*. София: Лик.
- Кьосев, Александър. 2008. „Микрометодология: отношението „център-периферия“ като методологически проблем на славистичната компаративистика“. В: *Индигото на Гьоте*. София: Фигура, 244-260.
- Улф, Лари. 2004. *Изобретяването на Източна Европа. Картата на цивилизацията в съзнанието на Просвещението*, прев. Р. Панайотова. София: Издателство „Кралица Маб“.
- Хегел, Георг В. Х. 1995. *Философия на историята. Том II: Духът на Европа*. София: Евразия.
- Bourdieu, Pierre. 1998. *La domination masculine*. Paris: Seuil.
- Buchowski, Michal. 2006. “The Specter of Orientalism in Europe: From Exotic Other to Stigmatized Brother”. *Anthropological Quarterly*, 79 (3), 463-482.
- Daniel, Ondřej. 2019. “Hardbass: Intersectionality, Music, Social Media and the Far-Right on the European Periphery”. In: Appen, Ralf von and Dunkel, Mario (eds.) *(Dis-)Orienting Sounds: Machtkritische Perspektiven auf populäre Musik*. Bielefeld: Transcript-Verlag, 153-166.

Daniel, Ondřej. 2021. "Vodka, Beer, Papirosy". *Eastern European Working-class Cultures Mimicry in Contemporary Hardbass*. In: Kölbl, Marko and Trümpi, Fritz (eds.) *Music and Democracy: Participatory Approaches*, Wien: mdwPress.

Dorđević, Vladimir, Suslov, Mikhail, Čejka, Marek, Mocek, Ondřej and Hrabálek, Martin. 2023. "Revisiting Pan-Slavism in the Contemporary Perspective". *Nationalities Papers*, 51(1), 3-13.

Götz, Elias and Staun, Jørgen. 2022. "[Why Russia attacked Ukraine: Strategic culture and radicalized narratives](#)". *Contemporary Security Policy*, 43(3), 482-497 (посетено на 8.02.2024 г.).

Huntington, Samuel P. 1993. "The Clash of Civilizations?". *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.

Kalmar, Ivan. 2022. *White But Not Quite. Central Europe's Illiberal Revolt*. Bristol: Bristol University Press.

Kalmar, Ivan. 2023. "Race, Racialisation, and the East of the European Union: an Introduction". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 49(6), 1465-1480.

Lewicki, Aleksanda. 2023. "East-West Inequalities and the Ambiguous Racialisation of 'Eastern Europeans'". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 49(6), 1481-1499.

Loeb, Eli. 2020. [Gopniki: Peripheral Masculinity in Post-Soviet Russia](#) [Pomona Senior Theses. 238] (посетено на 26.10.2024 г.).

Mälksoo, Maria. 2010. *The Politics of Becoming European. A Study of Polish and Baltic Post-Cold War Security Imaginaries*. London: Routledge.

Mühle, Eduard. 2018. "Inventing Slavic Unity or the Political Use of a Romantic Concept. The Case of Mikhail P. Pogodin and Joachim Lelewel". *Historia Slavorum Occidentis*, 4(19), 94-118.

Petrungaro, Stefano. 2023. "Pan-Slavism, its interpretative ambiguities and conflicting practices". In: Hemstad, Ruth & Stadius, Peter (eds.) *Nordic Experiences in Pan-Nationalisms. A Reappraisal and Comparison, 1840-1940*. London & New York: Routledge, 260-276.

Safuta, Anna. 2018. "Fifty Shades of White: Eastern Europeans' 'Peripheral Whiteness' in the Context of Domestic Services Provided by Migrant Women". *Tijdschrift voor Genderstudies*, 21(3), 217-231.

Sojka, Aleksanda. 2020. "Liminal Europeanness: Whiteness, East-West Mobilities, and European Citizenship". In: Kulawik, Teresa and Kravchenko, Zhanna (eds.) *Borderlands in European Gender Studies Beyond the East-West Frontier*. New York: Routledge, 191-210.

Suslov, Mikhail. 2012. "Geographical Metanarratives in Russia and the European East: Contemporary Pan-Slavism". *Eurasian Geography and Economics*, 53(5), 575-595.

Țichindeleanu, Ovidiu. 2010. "Where Are We, When We Think in Eastern Europe?". In: Ćurlin, Ivet, Dević, Ana, Ilić, Nataša, Sabolović, Sabina, Hegyi, Dóra, László, Zsuzsa, Ziółkowska, Magdalena and Słoboda, Katarzyna (eds.) *Art Always Has Its Consequences*, Zagreb: WHW, 86-91.

Todorova, Maria. 2009. *Imagining the Balkans (Updated Edition)*. Oxford: Oxford University Press.

Veczán, Zoltan. 2023. "Depiction of the Balkans on Internet Memes from 9GAG". *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry*, 11(1), 61-94.

Биографична справка: Зорница Петрова е главен асистент в катедра „История и теория на културата“ на Софийския университет. Интересите ѝ са съсредоточени предимно в областта на теорията на религиите с фокус върху новите религиозни движения и тяхното присъствие в съвременни социокултурни контексти. През 2023 г. излиза от печат първата ѝ монография със заглавие *Отвъд предела на храма*.

Short bio: Zornitsa Petrova is a senior assistant professor at the Department of History and Theory of Culture at Sofia University. Her interests are mainly focused on the theory of religions, with a focus on new religious movements and their presence in contemporary sociocultural contexts. In 2023, her first monograph, titled *Beyond the Boundaries of the Temple*, was published.

E-mail: zpetrova@phls.uni-sofia.bg

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5727-7591>